

KİMYA DƏRSLƏRİNDƏ YARADICI-PROBLEMLİ MƏSƏLƏLƏRDƏN İSTİFADƏ EDİLMƏSİ

Ş.L. Quliyeva

Tovuz rayon Təhsil Şöbəsi

A.V. Zülfüqarova

Bakı Dövlət İqtisadiyyat və Humanitar Kolleci

Müasir təlim texnologiyaları təlim prosesində şagirdin fəal iştirakı ilə xarakterizə olunur. Ənənəvi təlimdə tədris materialı şagirdə hazır şəkildə təqdim olunurdu. Bu barədə didaktikaya aid olan dərsliklərdə aydın yazılmışdır. Onlarda göstərilir ki, müəllim izah edir, şagird dinləyir, yadda saxlayır, mənimsəyir və mənimsəmə bununla bitir. Lakin psixoloqlar sübut etmişlər ki, mənimsəmənin mexanizmi daha mürəkkəbdir. O dinləmə və mexaniki yaddasaxlama ilə məhdudlaşmır. Mənimsəmənin məhsuldar olmasının ilkin şərti şagirdin bu prosesdə fəal iştirak etməsidir. Burada müəllimin rolu əsaslı surətdə dəyişir. O, demonstrasiyalarla müşayət olunan yeni materialı izah etməklə kifayətlənmir. Şagirdin fəaliyyəti elə təşkil edilməlidir ki, tədris edilən materialı özü yaşasın və onun bütün mərhələlərində ilk kəşf edən rolunda olsun. Tədris olunan fənlərin məzmunu və vəzifələrindən asılı olaraq şagirdlərin dərk etmə fəaliyyətinin növləri dəyişir.

Kimyanın tədrisində şagirdlərin fəaliyyətini maddi və maddiləşdirilmiş olmaqla iki yerə bölmək olar. Maddi fəaliyyətdə dərk etmə obyektini konkret kimyəvi maddələr və real kimyəvi prosesdir.

Kimya dərslərində maddi fəaliyyət təcrübələrin yerinə yetirilməsi prosesində həyata keçirilir. Təcrübələri müəllim yaxud şagirdlər özləri aparırlar.

Şagirdin maddi fəaliyyəti kimyanın tədrisinin əsası hesab edilir. Onsuz bu fənnin müvəffəqiyyətli tədrisini söyləmək olmaz. Əks halda kimya “təbaşir kimyası”na çevrilər.

Maddiləşdirilmiş fəaliyyətdə öyrənilən obyektlər müxtəlif maddi modellər, cədvəllər, qrafiklər və rəqəmli cədvəllər şəkilində təqdim edilir.

Şagirdlər maddələrin quruluşunu və kimyəvi prosesi molekulların modelləri, kristal qəfəsləri, fiziki kəmiyyətlərin müqayisəli təhlili, kimyəvi formullar və tənliklər əsasında dərk edirlər.

İstənilən xarici fəaliyyət insanın beyin qabığında əks olunur, başqa sözlə desək o daxili fəaliyyətə keçir. Şagirdin maddi və maddiləşdirilmiş dərk etmə fəaliyyətində interiorizasiya ilə eksteriorizasiya bir-birini əvəz edir və tamamlayır.

Interiorizasiya – xarici fəaliyyətin daxili plana keçməsidir.

Ekteriorizasiya – zehni fəaliyyətin, dərketmənin xarici plana keçməsi, yəni tapşırıqın yerinə yetirilməsidir.

Təcrübələri yerinə yetirməklə, maddiləşdirilmiş modellərlə cədvəllər, qrafiklər, kimyəvi, formullar və tənliklər üzərində müxtəlif manipulyasiyalar aparmaqla, şagird əvvəllər aldığı biliklər əsasında müqayisə aparır, faktları sistemləşdirir, onların arasındakı əlaqələri müəyyən edir. Ən başlıcası yeni bilik əldə edir, nəticə çıxarır və onun doğruluğunu yoxlayır.

Şagird müstəqil olaraq nəticəyə gəlir, özü üçün kəşf edir və bununlada yeni bilik formalaşır. Burada kəşf edir dedikdə şagirdin yeni materialı dərk etməsi və mənimsəməsi nəzərdə tutulur. Əslində bu kəşflər elmdə müxtəlif vaxtlarda istedadlı alimlər tərəfindən yerinə yetirilmişdir. Şagird biliyi müstəqil surətdə əldə etdikdə, onun düzgünlüyünü sübut etdikdə və proses müəllim tərəfindən qiymətləndirdikdə, bundan sevinc duyur və təlimə olan marağı daha da artır. Bundan əlavə şagird şəxsiyyət kimi özünü təsdiq etmiş olur. Belə müsbət emosiyalar onun yaddaşından uzun müddət silinmir. Burada ənənəvi təlimdə olduğundan müəllimdən daha yüksək hazırlıq tələb olunur. Onun işini böyük teatr tamaşasında yaxud kinofilmdəki rejissor işinə bənzətmək olar. Müəllim özü görünməsə də hər bir şagirdin dərketmə prosesində istiqamətverici rolunu görür.

Şagirdlərin zehni fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində, yaradıcı surətdə düşüncələrinin təmin edilməsində məsələ həllinin xüsusi əhəmiyyəti var. Məsələ həllinin təhsil vəzifələrinə əsas anlayışların şüurlu surətdə dərk edilməsini təmin etmək, formullar və tənliklər üzərində hesablamalar aparmaq bacarığının formalaşdırılması, alınan biliklərin yaradıcı surətdə tətbiq edilməsini və eksperimental məsələlərin həllində maddələrlə işləmək vərdişlərinin formalaşdırılması aiddir.

Təbiiyət vəzifələrinə şagirdlərin birlikdə fəaliyyət göstərmələri, məqsədə çatmaq üçün əzmkarlıqla çalışmaları, aldıkları biliklərin bəşəriyyətin qarşısında duran vacib problemlərin həllindəki rolunun dərk edilməsi aiddir.

Məsələ həlli prosesində təlimin inkişafetdirici funksiyası yüksək səviyyədə reallaşdırılır. Faktlardan ən başlıcaları seçilir, müqayisələr aparılır, analiz və sintezlər növbələşdirilir, məsələnin həlli üçün irəli sürülən hipotezin doğruluğu yoxlanılır. Bir çox hallarda alınan nəticə gözlənilməz əyləncəli və paradoksal olur. Bütün bunlar şagirdin zehni fəaliyyətini stimullaşdırır, çətinliyi aradan qaldırmaq üçün əzmkarlıqla çalışmanın vacibliyi dərk edilir.

Müasir didaktikanın əsas tələblərindən biri alınan biliklərdən gündəlik həyatda praktikada istifadə edilməsidir.

Kimyadan müasir dərslilər və dərslər vəsaitlərinin analizi onlarda real həyatdan götürülmüş praktik fəaliyyətdə faydalı ola biləcək məsələlərin az olduğunu göstərir.

Bunları nəzərə alaraq gündəlik həyatla, insanların sağlamlığı ilə bilavasitə əlaqədar olan problemlə-yaradıcı məsələlərdən geniş istifadə edirik. Bu tip məsələlərin həllində şagirdlər kimyanın dünyanın müxtəlif xalqlarının həyatındakı rolunu və həyatı proseslərin kimyəvi mahiyyətini dərk edirlər.

Məsələ 1. Qədim Yunanstanda isti havada uzunmüddətli gəzintiyyə çıxılmazdan əvvəl duzlu çörək yeməyi və çoxlu su içməyi məsləhət görürmüşlər. Bunların faydası nədən ibarətdir? (IX sinif “Elektrolitik dissosiyasiya”) Natrium –xloridin ionları asanlıqla hidratlaşır, ona görə də bu duz orqanizmdə suyun saxlanması kömək edir:

Məsələ 2. Statistik məlumatlara görə son onilliklərdə İngiltərədə beyin damarlarının xəstəliyindən ölənlərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır.

Sizcə bunun səbəbi nədir?

(IX sinif. “Qələvi metallar”. Bunun əsas səbəbi bu ölkədə təzə meyvə-tərəvəzdən çox istifadə edilməsidir. Təzə tərəvəzdə kalium çoxdur, natrium isə əksinə azdır. Natrium orqanizmdə suyun saxlanması və buna müvafiq olaraq arterial təzyiqin artmasına səbəb olur. Kalium isə qan təzyiqini aşağı salır. Ona görə də təzə meyvə-tərəvəz qəbul edilməsi beyin-damar xəstəliklərinin azalmasına səbəb olur.)

Məsələ 3. Nə üçün şimal rayonların sakinlərinə nisbətən cənublularda qan damarlarının spazması az olur?

(IX sinif “II qrupun əsas yarımqrup metalları”. Həkimlər bunun maqneziumla əlaqələndirirlər. Maqnezium duzları əzələlərdə və damarlarda spazmanı azaldır. İnsan orqanizminə maqnezium tərəvəzlə daxil olur. Ərik, şaftalı və gül kələmində bu elementin miqdarı daha çoxdur.)

Məsələ 4. Qanq çayı hindlilər üçün müqəddəsdir. Onda minlərlə insan çimər və infeksiya xəstəliklər baş vermir. Oraya gələn turistlər də onda çimməyi vacib hesab edirlər.

Sizcə bunun səbəbi nədir?

(IX sinif. “Əlavə yarımqrup metalları”. Bunun səbəbi Qanq çayının gümüş mədənləri yatağının üzərindən keçməsidir. Onun suyunda gümüş ionları var. Həmin ionlar bakteriosid xassələrdir.

Sualın cavabını tapdıqdan sonra şagirdlər Ag^+ ionunun elektron konfigurasiyasında elektronların paylanması yazırlar: $[\text{Ag}^+]$

$1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 4s^2 3d^{10} 4p^6 5s^0 4d^{10}$. Şagirdlərə bildirilir ki, Ag^+ ionun bakteriyaları məhv etmələrinin səbəbi tam öyrənilməyib.)

Məsələ 5. Nə üçün çinlilər zob xəstəliyini dəniz süngəri ilə müalicə edirlər?

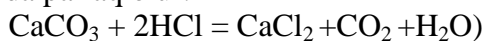
(IX sinif. “Halogenlər”. Hər gün az miqdarda dəniz süngəri qəbul etməklə zob xəstəliyindən xilas olmaq olur. Dəniz yodla zəngindir. Bundan əlavə dəniz kələri ilə də bu xəstəliyi müalicə etmək mümkündür. Onun 100 qramında 250 milliqram yod var. Orqanizmin yoda olan tələbatını ödəmək üçün bu bitkidən gündə 320 qram yemək lazımdır. Bunlardan əlavə feyxua bitkisinde yodun miqdarı çoxdur.)

Məsələ 6. Keçmişdə Qərbi Avropada və Rusiyada şaxtaçılar şaxtaya ənərkən özləri ilə qəfəsdə olan kanareya quşu (sarı bülbül) götürürmüşlər. Onlar nə üçün belə edirdilər?

(X sinif. “Karbon yarımqrupu”. Keçmişdə şaxtalarda dəm qazından zəhərlənmələr tez-tez baş vermişdir. Bu qaz zəhərli olmasına baxmayaraq iysiz və rəngsizdir. Bunlar onu aşkar etməyi çətinləşdirir. Burada kanareyka quşundan dəm qazını CO aşkar etmək üçün indikator kimi istifadə etmişlər. Şaxtada quşun özünü narahat hiss etməsi havada dəm qazı və metan olduğunu bildirmişdir.)

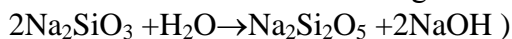
Məsələ 7. Qədim hindli öz xoruzuna mirvari yedirmiş və onu iki saatdan sonra kəsmişdir. O, nə üçün belə etmişdir?

(X sinif. “Karbon yarımqrupu”. Mirvari təqribən 80% kalsium-karbonatdan ibarətdir. Xoruzun mədəsində ifraz olunan şirənin tərkibində xlorid turşusu var. Həmin turşu ilə kalsium-karbonat reaksiyaya daxil olur, mirvarinin səthi cilalanır, daha da parlaq olur:

Məsələ 8. Qədim Misirdə təzə hazırlanan büllur qabları işlətməzdən əvvəl bir neçə saat qaynar suda qaynadırdılar. Bunun səbəbi nədir?

(X sinif. “Karbon yarımqrupu”. Suda uzun müddət qaynatdıqda silikatlar qismən hidrolizə uğrayırlar. Bu zaman alınan silikat turşuları $xSiO_2 \cdot yH_2O$ şüşədə olan mikrodeşikləri tutur və onun möhkəmliyi artır. Bu məsələnin həllindən sonra silikatların hidrolizi təcrübəsi nümayiş etdirilir. Adi pəncərə şüşəsi narın toz halına salınır və distillə edilmiş suda qaynadılır. Məhlul soyudulur və ona fenoltalein əlavə edilir. Məhlulun moruğu rəngə boyanması silikatların hidrolizində natrium-hidroksid alındığını sübut edir:

Məsələ 9. Ruslar turşuya qoyulmuş kələmə quşüzümü qatırlar. Onlar bunu nə üçün edirlər?

(XI sinif. “Karbon turşuları”. Quşüzümündə (bataqlıq üzümündə) benzoy turşusu C_6H_5COOH çoxdur. Bu turşu antimikrob xassələrdir. O çürümə bakteriyalarını məhv edir.)

Məsələ 10. Fransızların ənənəvi olaraq xolesterinlə zəngin olan yağlı xörəklərə üstünlük vermələrinə baxmayaraq, digər avropalılara nisbətən ürək-damar xəstəliklərinə az tutulmalarının səbəbi nədir?

(XI sinif. “Mürəkkəb efirlər. Yağlar”. Ürək-damar xəstəliklərinin əsas səbəbi aterosklerozdur (qan damarlarının daxili divarında xolesterinin toplanması, damarın daralması.)

Heyvan mənşəli yağlarda xolesterinin miqdarı çoxdur. Fransızları bu xəstəlikdən qırmızı şərab qoruyur. Həmin içkidə polifenollar var. Onlar damarlarda xolesterinin toplanmasının qarşısını alır.)

Məsələ 11. Yaponlar nə üçün uzunömürlülərdir?

(XI sinif. “mürəkkəb efirlər. Yağlar”. Bunun əsas səbəblərindən biri onların qida rasionunda dənizdən alınan məhsulların üstünlük təşkil etməsidir. Həmin məhsullarda doymamış karbon turşularından əmələ gələn yağların miqdarı çoxdur. Həmin yağlar və onlarda həll olan vitaminlər uzunömürlüyə səbəb olur.)

Məsələ 12. Nə üçün çinlilər çörəyi yağla birlikdə yemirlər?

(XI sinif. “Karbhidratlar”. Sağlamlıq qida ilə bilavasitə əlaqədardır. İnsan ömrü qida rasionundan asılıdır. Çinlilər çörəklə yağı birlikdə ona görə yemirlər ki. Bunlarda birlikdə ola biləməyən zülallar, yağlar və karbohidratlar var və orqanizm tərəfindən eyni vaxtda həzm oluna bilmirlər. Çinlilərin rəyinə görə belə qida (çörək və yağ) birlikdə sağlamlıq üçün zərərli dir.)

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasov V.M., Abbasov M.M. və başqaları. Ümumtəhsil məktəblərinin VIII sinfi üçün. “Kimya” dərslik. Bakı, 2010.
2. Abbasov V.M., Abbasov M.M. və başqaları. Ümumtəhsil məktəblərinin IX sinfi üçün. “Kimya” dərslik. Bakı, 2010.
3. Abbasov V.M., Məhərrəmov A.M. və başqaları. Ümumtəhsil məktəblərinin IX sinfi üçün. “Kimya” dərslik. Bakı, 2010.

Ш.Л. Кулиева, А.В. Зулфугарова

Использование творчески-проблемных задач на уроках химии

АННОТАЦИЯ

Цель урока длвести до учеников пути правильного использование продуктов питания в борьбе с различными болезнями в человеческом организме.

Sh.L. Guliyeva, A.V. Zulfugarova

The use of creative-challenging issues in chemistry lessons

ANNOTATION

The aim the lesson is to express the correct way of using nutrients in against of various diseases in humans' organisms.

Açar sözlər: büllur şüşə, turşu, xörək duzu, su, yağ.

Ключевые слова: хрусталь, кислота, пищевая соль, вода, масло.

Keywords: crystal, acid, salt, water, oil.